

DERS KİTAPLARI ÜZERİNE YAPILMIŞ İKİ ÇALIŞMA VE
YETİŞKİNLERE OKUMA YAZMA ÖĞRETEN
İKİ KİTAP HAKKINDA İNCELEME

Hayati Tüfekçioğlu

Bu çalışmamızda biri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, diğeri de Cumhuriyet dönemi ilkokullarında okutulmuş olan ders kitaplarıyla ilgili olarak yapılmış iki ayrı tez üzerinde durup, yine bu tip çalışmalarda değinildiğine rastlamadığımız ve konuya küçük de olsa katkıda bulunabileceğini umduğumuz yetişkinlere okuma yazma öğreten iki kitaba dikkat çekmek istiyoruz.

Konunun değişik açılardan önemi bulunmaktadır. Bunlardan kısaca bir ikisinin üzerinde durmak gerekirse, her şeyden önce ders kitaplarının belli bir bilincin oluşturulması açısından önemi bulunduğunu söylememiz mümkündür. Bu kitapların, belli bir bilincin ve kimliğin oluşturulmasının yanında onun tanıtılmasında ve aktarılmasında da aracı olmak gibi ayrıca bir önemi bulunmaktadır. Bunun dışında ders kitapları, ait oldukları dönemdeki egemen siyaseti ve bu dönemin toplumsal yapısını yansıtabilmek açısından kimi ipuçları taşıyabilmesi gibi bir özelliğe de sahiptir.

Biz önce, bu konuda hazırlanmış iki önemli tezi ele almak istiyoruz. Sözkonusu tezlerden biri Alev Sınar'a ait *İlkokul Okuma Kitapları (1921-1933)* başlıklı yüksek lisans tezidir. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. İnci Enginün'nün danışmanlığında hazırlanan tez 1990 tarihlidir ve yayınlanmamıştır.

İkincisi Nuri Doğan'ın *İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* başlıklı doktora tezidir. Prof. Dr. Şükürü Haniogđlu danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan 1993 tarihli çalışma, Bağlam Yayınları

tarafından 1994'te *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)* başlığıyla yayınlanmıştır.

Bizim bu makalemizde ele alacağımız diğer iki kitap yetişkinler için okuma yazma öğreten alfabe niteliğinde kitaplardır. Bunlardan ilki Milli Müdafaa Vekaleti temel okuma yazma eğitimi ders kitaplarından *Türkçe I* başlıklı kitaptır. (Ayrıca Türkçe Alıştırma I başlıklı bir de alıştırma kitabı ile birlikte okutulmaktadır.) Türk ordusundaki okuma yazma öğretimi çerçevesinde kullanılan kitap Eloise Enata ve Turhan Oğuzkan tarafından yazılmış ve Maarif Basımevi'nce İstanbul'da 1959'da basılmıştır.

İkinci kitap da okul çağı sonrasında bulunanlar için hazırlanmıştır ve ülkemizde Cumhuriyet'in ilk yıllarından buyana sürdürülen okuma yazma seferberliklerinden birinde kullanılmıştır. *Yetişkinler Alfabesi* adını taşıyan bu kitap Hamdi Olcay, A. Hilmi Güçlü ve Murat Özgün tarafından yazılmış, Halk Eğitimi Yayınları arasından Milli Eğitim Basımevi'nce İstanbul'da 1971'de basılmıştır.

Biz ele aldıkları dönemlere bağlı olarak önce Doğan'ın sonra da Sınar'ın çalışması üzerinde duracağız. -Tezler dönem olarak birbirinin devamı niteliğindedir.- Daha sonra da iki alfabeyi tanıatacağız.

I — DERS KİTAPLARI VE SOSYALLEŞME (1876-1918)

Nuri Doğan'ın çalışması Önsöz ve M. Şükrü Hanioglu'nun yazdığı Sunuş'un ardından Giriş, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1908), II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ve Sonuç'un yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır.

Biz çalışmaya geçmeden önce, tezin danışmanlığını yapan Şükrü Hanioglu'nun, Sunuş yazısında dikkat çektiği birkaç noktayı aktarmak istiyoruz. Hanioglu, konunun siyasal düşünceler tarihimiz açısından önemine değinerek, son dönem Osmanlı tarihinin belki de en az bilinen bir özelliğinin de, resmi ideolojisi büyük değişikliğe uğrayan Osmanlı devletinin tebası ve daha sonra vatan-daşlarını nasıl sosyalleştirmeye çalıştığı olduğunu belirtmekte ve sonra da bazı sorular ortaya koymaktadır: «Tanzimat döneminde

eğitim ve basın yolu ile yenilmeye çalışılan değerler, kullanılan semboller bir evvelki döneme göre ne gibi farklılıklar gösteriyordu? II. Abdülhamit dönemi eğitim sistemi bu açıdan farklı hedefler mi öngörüyordu? II. Meşrutiyet'in sosyalleşme ölçütü «ideal vatandaş»nın özellikleri nelerdi?» (11)*

Hanioğlu daha sonra eldeki kitabın, Doğan'ın çalışmasını sunmak istediği biçimin bir hayli dışında olduğunu; ders kitaplarının yanında çocuk dergilerinin de incelenmesi ve Cumhuriyet döneminin ilk evrelerindeki ders kitaplarının da ele alınarak** daha geniş bir dönemi kapsayan bir araştırmanın ortaya çıkması ve bunun kitaplaşmasının planlandığını; ancak Doğan'ın ani ölümünün çalışmasının doktora tezine koyduğu son nokta ile yayınlanmasını zorunlu kıldığını söylemektedir.

Hanioğlu ayrıca, «farklı cemaatlere verilen ayrıcalıklar nedeni ile Osmanlı devletinin kitapta incelenen dönemlerdeki sosyalleştirme çabalarının sınırlı kaldığı ve imparatorluğun Müslüman ana-sırına ve bilhassa Türk unsuruna münhasır kaldığının unutulmaması gerektiği» (12) hatırlatmasını yapmaktadır.

Tezin konusu ortaya koyulurken, Nuri Doğan, siyasi iktidarların ders kitapları üzerinde sıkı bir denetimi olduğunu ve iktidarların bu alandaki belirleyicilik imtiyazından taviz vermediklerini belirtmekle başlamaktadır. İncelenen 1876-1918 dönemi de bu açıdan farklı bir özellik göstermemekte, gerek II. Abdülhamit, gerekse İttihatçılar'ın, kendi doğruları bulunmaktadır ve insanları o doğrulara göre yetiştirmek istemektedirler.(5)

Doğan, bu çerçevede çalışmasının konusunu II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarında idealize edilen insan tipinin özellikleri olarak belirlemektedir. Dönemler arasındaki farklılıkları yakalamaya çalışacak, değişen ve değişmeyen değerleri tesbit edecektir.

Yazar daha sonra konunun teorik temellendirmesine girer. Doğan'a göre insan sosyal bir varlık olmak itibarıyla toplum içerisinde

* Parantez içindeki rakamlar, ilk bölümde Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayınları, 1994, adlı kitabın; sonraki bölümlerde de ele aldığımız çalışmaların sahife numaralarını göstermektedir.

** Alev Sınar'ın çalışmasının görülmediği anlaşılmaktadır.

yaşamak ve içinde yaşadığı toplumun değerlerini, inançlarını, davranış biçimlerini dikkate almak zorundadır. Çocuk, sosyal değerler, inançlar ve davranışlarla teçhiz edilmiş olarak doğmamakta, onları sonradan içinde yaşadığı toplumdan öğrenmektedir. İnsanın toplumla uyumlu hale gelmesi sosyalleşme süreciyle mümkün olmaktadır. (13)

Bu noktada Doğan'ın çalışmasını dayandırdığı iki ana kavramdan biri karşımıza çıkmaktadır. Bu, «*sosyalleşme*» kavramıdır. Doğan, Giriş bölümünde önce bu kavram üzerinde durmakta, değişik sosyal bilimcilerin sosyalleşme tanımlarını aktarmaktadır. Bu tanımlardan sosyalleşmenin toplumdaki değerlerin, inançların, davranışların birey tarafından benimsenmesi; kişinin toplumda ya da toplumun alt birimlerinde yürürlükte olan değer yargılarını, davranış kurallarını öğrenmesi süreci olduğu ortak tarifine ulaşılmaktadır. Sosyalleşmeyi belirleyen etkenlerin ise çeşitli olmakla birlikte iki gruba ayrılabilceği, bunların da birinci derecede etkili olan gruplar (aile çevresi ve arkadaşlık grupları) ve ikinci derecede etkili olan gruplar (okul çevresi ve kitle iletişim araçları) olduğu belirtilmektedir. (13-14)

Sosyalleşmenin, incelenen konu itibariyle yazarı ilgilendiren yönü okuldur. Çünkü okul, sosyalleşme sürecinde uzmanlaşmış bir kurumdur ve Türker Alkan'dan* aktarıldığı biçimiyle okulun «işlevi ise genelde egemen olan sınıfların ideolojisini en etkili biçimde benimsetmektir. (14) Bertrand Russel'in belirttiği gibi zaten bütün çağlarda okulun iki amacı olmuştur, öğretim ve iyi davranışlar. İyi davranışın ne olduğunu belirleyecek olanlar ise çoğunlukla siyasal gücü ellerinde bulunduranlardır. Bu bakımdan okullarda okutulacak ders kitaplarında, yetiştirilecek iyi insan tipinin ölçüleri, modelleri verilmekte ve öğrencilerden de bu ölçü ve modelleri örnek almaları istenmektedir. (14) Ders kitaplarının muhtevası ve müfredat programları siyasal iktidar tarafından belirlenir. Böylece siyasal iktidar, ders kitapları aracılığıyla ideolojisini geniş kitlelere ulaştırma imkanı bulur. (15)

Daha sonra Doğan, tezinin dayandığı ikinci önemli kavrama gelir : *Meşruiyet*. Yazara göre siyasal iktidarın ders kitaplarına mü-

* Türker Alkan, *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bak. yay., Ankara 1979.

dahaleleri, rejim problemlerinin artmasıyla daha da önem kazanır. İktidarlar, ideoloji oluşturma aracı olarak okula büyük önem verirler. Bunun için de ders kitaplarını ya doğrudan kendileri hazırlatırlar, ya da hazırlanmış kitapların ideolojilerine uygunluğunu gözden geçirip ona göre ruhsat verirler. Böylece siyasi iktidarlar bu yolla, ya yeni bir *meşruiyet yaratmayı*, yahut tartışılır hale gelen *meşruiyetin güçlendirilmesini* amaçlarlar. (15)

Doğan bu şekilde tezinin teorik temellerini ortaya koyduktan sonra çalışmasının sınırlarını ve izlediği yöntemi belirler. Ders kitaplarını incelediği dönem, Osmanlı devletinin son dönemidir. Dönemin öneminden bahseder. Yazar bu dönemin özelliklerini ve önemli olaylarını kısaca anlatırken II. Abdülhamit-İttihatçı çelişkisi/çekişmesine değinir. Doğan, daha sonra bu çekişmeyi tezin bütününe yayacak ve çalışmasını önemli ölçüde sözkonusu çekişme üzerine kuracaktır.

II. Abdülhamit döneminden bahsederken Doğan'ın altını çizdiği noktalardan biri, iktidarın tartışılmaya başlanan bir *meşruiyet sorunu* bulunduğuudur. Yazara göre II. Meşrutiyet döneminde de iktidarın önündeki problemler siyasal alanda bir *meşruiyet yaratma* noktasında yoğunlaşmaktadır. (16)

Doğan'a göre bu tablo karşısında her iki dönemin de ders kitaplarının muhtevası önem kazanmaktadır. Ve yazar diğer sorularını ortaya koyar : Bu kitaplarda siyasal rejim nasıl algılanıyor? İcranın başı olan padişaha nasıl bakılıyor? Hangi tutum ve davranışlar makbul ve ahlaki kabul ediliyor? Hangi tutum ve davranışlar reddedilerek gayri ahlaki sayılıyor? Bu dönemlerde yetiştilirmek istenen insan tipinin özellikleri nelerdir?

Yazar çalışmanın yöntemi konusunda bilgi verirken, yukarıdaki soruları cevaplama çabasında müfredat programlarındaki konu başlıklarından yola çıkmadığını, hareket noktasının kitaplarda yer alan şiir, hikaye, masal gibi okuma parçalarıyla birlikte, konu başlıkları anlatılırken verilen örnekler olduğunu söyler. «Böylece teorik ideoloji mülâhazalarının ötesine geçerek gerçek canlı modelleri yakalamaya gayret ettik.» (17) diyerek niçin müfredat programlarını dikkate almadığının açıklamasını yapar. Ayrıca özellikle okuma metinlerinden ve metinlerdeki örneklerden yararlan-

dığını, bu arada mümkün olduğu kadar çeşitli (değişik derslere ait) ve çok kitap incelemeye çalıştığını belirtir.(5)

Daha sonraki bölümlerde yer alan bazı tablolardan yazarın 34'ü II. Abdülhamit, 35'i II. Meşrutiyet dönemine ait olmak üzere toplam 69 kitap incelediği ve kitapların sadece ilkokullarla sınırlandırılmadığı anlaşılmaktadır.

Doğan'ın çalışması Giriş ve Sonuç'un dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki II. Abdülhamit dönemi, diğeri II. Meşrutiyet dönemidir. Yazar her iki bölümde de önce bu dönemlerin genel özelliklerini ve problemlerini anlatmakla başlar.

II. Abdülhamit döneminde, 1876 yılında II. Abdülhamit'in I. Meşrutiyet'i kabul etmesi şartıyla padişahlığa getirilmesi, Kanun-u Esasi'nin ilanı, ardından pek de uzun zaman geçmeden Kanun-u Esasi'nin askıya alınması ve yeniden mutlakiyet rejimine dönülmesi, imparatorluk zirvesinde ciddi siyasi çatışmalar olduğunu göstermektedir. Ayrıca II. Abdülhamit iktidarının yönetime hakim olması, muhalif yenilikçilerin yönetimden dışlanmasını doğurmuştur. Bu defa muhalefet ülke dışında II. Abdülhamit'e karşı olma noktasında yoğunlaşarak 1908'e kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki problemler, hem ülkeyi kalkındırmak, hem de *siyasi sistemin meşruiyetinin tartışılmasına mani olmak* noktasında toplanmaktadır. I. Meşrutiyet 5.5 ay gibi kısa bir dönemi kapsadığı için eğitim kurumlarına, ders kitaplarına *meşruiyet yaratma* işlevini yüklemeye fırsat olmamıştır. Yeniden eski rejime dönülmesi şüphesiz mutlakiyet rejiminin meşruiyetini sağlamaya yetmemiştir. Zaten tartışmalı bir meşruiyet vardır. Öyleyse II. Abdülhamit'in yapacağı iş tartışılan meşruiyeti hiç olmazsa daha az tartışılır hale getirmektir. (19-20) II. Abdülhamit için bu noktada eğitim büyük önem taşımaktadır. Yazar II. Abdülhamit döneminde eğitim konusundaki gelişmeleri anlatır.

Doğan, tezinin ikinci ana bölümü olan II. Meşrutiyet dönemini Türk siyasal hayatında ilk ciddi rejim değişikliğinin ortaya çıktığı dönem olarak niteler. Mutlakiyet idaresi yerini meşruti yönetime bırakmış, padişah, yetkilerini başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. (69) Bunun sonucunda İttihat ve Terakki 1908'den 1918'e kadar yaklaşık on yıla yakın iktidar olmuştur. Bu rejim değişik-

liği *meşruiyet* problemini de beraberinde getirmiştir. Her rejim gerçekleştirmek istediği amaca uygun yöntem ve içerikle, yeni *meşruiyet simgelerini* benimsetmeye, karşı geldiği rejimin simgelerini ortadan kaldırmaya çalışacaktır. Bu durumda yine okullar ve ders kitapları büyük önem taşıyacaktır. (69)

Yazar, her iki bölümde, her iki dönemin/rejimin *meşruiyet sorununa* ve bu çerçevede eğitime verdiği öneme değinir. Her iki bölümde dönemlerin/rejimlerin *sosyalleşme* anlayışının ders kitaplarına nasıl yansıdığına, ideal insan tipinin özelliklerinin neler olduğuna bakar. İki dönemin bu konulardaki farklı ve ortak yönlerini yakalamak ister.

Doğan, ders kitaplarını incelerken elde ettiği malzemeyi iki ana başlık altında tasnif eder. Birincisi «Siyasal İçerikli Bazı Kavramlar», ikincisi ise «Fertlerde Gerçekleşmesi İstenen/İstenmeyen Davranışlar»dır. Görüldüğü gibi, bu durumda birinci başlık *meşruiyet*, ikinci başlık da *sosyalleşme* kavramlarına tekabül etmektedir. Bu iki kategoriye II. Meşrutiyet döneminin ele alındığı tezin diğer bölümünde de aynen kullanır. Ancak her iki bölümün/dönemin alt başlıklarında genel olarak aynı olsa da bazı ufak değişiklikler vardır.

II. Abdülhamit döneminin «Siyasal İçerikli Bazı Kavramlar»ında sekiz kavram ortaya koyar ve bu kavramlarla ilgili, kitaplardan alıntılar yapar. Bu kavramlar sırasıyla : 1 - Besmele ve padişahı övme, 2 - Din ve dindarlık, 3 - Avrupa ve Avrupalılaşma, 4 - Kadın, 5 - İlim, 6 - Terbiye, 7 - Yönetim şekilleri, 8 - Milliyettir.

Siyasal içerikli kavramlarda II. Meşrutiyet döneminde ise onbir alt başlık ve bunların bazılarının da ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Bu başlıklar şu şekildedir : 1 - Besmele ve padişah sembollerinin kullanımı, 2 - Meşrutiyet, Cumhuriyet, Abdülhamit II, İttihat ve Terakki (Meşrutiyet tutkusu -Cumhuriyet düşüncesi-II. Abdülhamit ve meşrutiyet -Meşrutiyet, İttihat ve Terakki), 3 - Osmanlıcılık, 4 - Türkçülük, 5 - Ekonomik hayat, (Özel mülkiyet - serbest teşebbüs ve memuriyet - ticaret - serbest rekabet ve inhisar (tekel - faiz), 6 - Avrupa ve Avrupalılaşma (Batılılaşma), 7 - Çeşitli milletlere bakış (İngilizler-Yahudiler-Yunanlılar

(Rumlar)-Ruslar-Bulgarlar), 8 - Vatan, 9 - Fikir ve basın hürriyeti, 10 - Din ve dindarlık, 11 - Kadın.

Doğan, bu başlıklar altında değişik kitaplardan çok çarpıcı alıntılar yapmaktadır. Biz birkaç tanesinin altını çizmekle yetinmek isteriz. Besmele ve padişah sembollerinin kullanımı bunlardan biridir.

Yazar önce gerek «besmele» gerekse «padişah»ın sembol değer olarak önemine değinir ve bunun ders kitaplarına nasıl yansıdığına bakar. Öğrenci kitabı alır almak «Bismillahirrahmanirrahim» ibaresi ile karşılaşmakta mıdır? Padişaha şükran ifadeleri ve padişah övgüleri hemen kitabı alınca karşısına çıkmakta mıdır? (24-25).

Birinci dönem olan II. Abdülhamit devrinde incelenen 34 kitabın 15'inde besmele bulunmakta, 19'unda bulunmamaktadır. Bu dönemde önsözünde padişah övgüsü bulunan kitap sayısı 12'dir. 22 kitapta ise padişahın hiç söz edilmez.

Yalnızca besmele bulunan, ama padişah övgüsü bulunmayan kitap sayısı 7'dir. Hem besmelenin, hem de padişah övgüsünün birlikte yer aldığı kitap sayısı 8 iken, besmelenin yer almayıp sadece padişah övgüsünün bulunduğu kitap sayısı 4 olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki sembolün de yer almadığı kitap sayısı 15'dir. Yazar tablolarla ve kitap isimleriyle bu dökümleri vermektedir. (25-26).

Doğan, ders türleri ile besmele ve padişaha övgü arasında bir bağ kurmadığını söylemektedir. (27) Mesela incelenen 7 coğrafya kitabından 5'inde her iki sembol de yer alırken 2'sinde her iki sembol de yoktur. Ayrıca söz gelimi hesap kitabında besmeleye rastlanırken besmele olmayan din dersi kitabı vardır. Görüldüğü gibi dersin içeriği ile semboller arasında kolay bir ilişki kurulamamaktadır.

Ayrıca bu dönemde incelenen 34 kitaptan 17'sine önsöz yazılmıştır. Bunlardan 12'sinde padişahın söz edilmiş ve övülmüştür. 5 tanesinde ise padişah anılmamıştır. Ders türleri ile padişah övgüsü arasında da bir bağ yoktur. Önsözü olup da padişah övgüsü bulunmayan 5 kitaptan ikisi ilm-i hey'et (astronomi) ve hendese (geometri) üçü ise dini muhtevalı iki ahlak bir de ilm-i hal kitaplarıdır.

Aynı sembollere bakıldığı zaman II. Meşrutiyet devri kitapları tarkli özellikler göstermektedir. Bu dönemle ilgili olarak verilen 35 kitaplık tabloda* hiçbir kitapta padişah övgüsünün bulunmadığı görülmektedir. (72) 35 kitaptan ise sadece iki tanesinde, (İslâm Tarihi ve Kıraat) besmele vardır.

Doğan'ın çalışmasında bir başka önemli başlık Avrupa ve Avrupalılaşmadır.

Yazar, değişik kitaplardan yaptığı alıntılarla II. Abdülhamit döneminde Batı'nın üstünlüğünün tartışılmadığını, Batı üstünlüğünün mutlak anlamda kabul edilmiş olduğunu söylemektedir. Mesela bir coğrafya kitabında Avrupalı'nın coğrafi alanda diğer kıtalara göre daha küçük bir alana sahip olmakla birlikte ilimde, sanatta, ticaretle hepsinden ileriye gittiği söylenmektedir. (39) Bu ilerilik bir yanda Avrupalı'yı en «medeni» toplum konumuna getirmiş, bir taraftan da herkesin gıptaıyla seyrettiği ve taklit etmeye çalıştığı bir örnek durumuna sokmuştur. Bu noktada Osmanlı da Avrupa'nın hayranıdır ve Avrupalı'dan bir çok şey öğrenebileceğini düşünmektedir. Osmanlı'nın Avrupa'dan almak durumunda olduğu pek çok şey vardır, hem de «birbirini çiğnercesine atılarak» almak...

Avrupa'dan neler alınacaktır? Ayşe Sıdika, Usul-ü Talim ve Terbiye kitabında «Avrupa'nın sırf ulum ve fünununa, maddiyata ait olan terakkiyatını kemal-i tehalükle (birbirini çiğnercesine atılarak) kabul ve hüsnî telakki etmeye herkes hazır bulunmaktadır» demektedir. (39) Almaya hazır olacağız ama buna karşılık Avrupalı'nın adet ve ahlakından uzak durmak gerekmektedir. Çünkü «adab-ı İslâmiyemize mugayır»dır. (39)

Avrupa'nın üstünlüğü II. Abdülhamit döneminde kabul edilmekle beraber yine de bir «seçicilik» dikkat çekmektedir. II. Meşrutiyet döneminde ise seçicilikte aynı duyarlılık gösterilmez. Bu dönem ders kitaplarında yalnızca Avrupa'nın üstünlüğü, medeniliği büyük bir hayranlıkla anlatılmakta ve bizim de onlar gibi olmanızı arzulanmaktadır. (10)

* Yazar bir yerde II. Meşrutiyet dönemine ait 40 kitap incelediğini söylemektedir. s. 28.

Niçin Garplılaşma sorusu bu dönemde de sorulmaktadır. Ali Seyyidi, Musahabat-ı Ahlakiye kitabında bu soruya cevap vermektedir. Çünkü «Avrupa akvamı fikirce, ilimce bizden üstündür.» (102) M. Asım - A. Cevad imzalı Anadolu Yavrusunun Kitabı (coğrafya)'nda ise «Bütün cihanın en mamur memleketleri, en medeniyetli milletleri Avrupa kıtasındadır.» (102) denmektedir. Ali Seyyidi'nin bir başka kitabına göre ise Avrupalılar, başkalarının yardımıyla yaşamak zorunda olan acizler için birer 'darülaceze' açarak onları himaye altına alıp, 'şan-ı insaniyete muvafık' davranışların en güzel örneklerini verdikleri gibi Avrupalıların hizmetçilerine karşı olan muameleleri hakikaten taklide şayandır. (102)

Balkan savaşı sonrasında Osmanlı'ya verdiği sözde durmayan Avrupalı'ya karşı olumsuz bir tavır da doğsa (Köprülü, Milli Kıraat'ta Batı'nın bu tutumunu eleştirmektedir) bu durum «Batılılaşmaya» karşı bir tepkiye dönüşmez, Avrupalılaşma yine bir ideal olarak varlığını sürdürür. (103)

Yönetim şekilleri temasına bakıldığı zaman Doğan, II. Abdülhamit dönemi kitaplarında yönetim şekillerine dair fazla bir bilgi verilmediğinin görüldüğünü söylemektedir. Nadiren tesadüf edilen bilgilerde ise yönetim şekilleri sayılırken yorum yapılmamış, Osmanlı yönetim biçiminin anılanlardan hangisine girdiğine temas edilmemiştir. (49) Oysa 1908'den sonraki kitaplarda yönetim şekilleri yoğun bir biçimde ele alınmakta ve II. Abdülhamit'in şahsında mutlakiyet şiddetle eleştirilmektedir. Meşrutiyet ve Cumhuriyetten söz edilirken bunların Avrupa'da ortaya çıktığı söylenmekte ve eleştiri getirilmemektedir. (50)

Yazara göre, bu dönemde İttihatçılar yoğun bir meşrutiyet propagandasına girmiştir. Meşrutiyet düşüncesinin pekiştirilmesi için de mutlakiyet döneminin bir «devr-i istibdat» II. Abdülhamit'in de hain ve zalim bir «müstebit» olduğu iddia edilmektedir. (75) 10 Temmuz milli bayramı hakkında Ali Seyyidi'nin *Vezaif-i Medeniye* kitabından : «Eski zamanlarda hükümetimiz bir hükümet-i mutlaka imiş. Bunlar kimi isterlerse sevdirebilirler, kimi isterlerse öldürürler, kimin malını isterlerse alabilirlermiş. Devletin hazinesi bunların keyfine tabi imiş. Kimse hakkını arayamaz ve alamamış. (...) Millet memleket harab olmuş, ahaliye çok zulümler edilmiş, bir çok evler söndürülmüş. Nihayet halk dayanamamış, Allah'-

ın bize ihsan ettiği haklardan istifade etmeliyiz. Artık bu şekilde hükümeti kabul edemeyiz. Ahali hükümet için değil, hükümet ahali içindir demeye başlamışlar. Ve hükümetimizin bir hükümet-i meşruta olmasını, yani bir Kanun-u Esasi'si, bir Meclis-i Mebusan-ı olmasını isteriz demişler, ayaklanmışlar. (...) Hükümet ahalinin bu halinden korkarak hemen 10 Temmuz 1324 tarihinde mecburen Kanun-u Esasi'yi ilan etmiş.» (76)

II. Abdülhamit döneminde kitaplarda cumhuriyetten söz edilse bile bir yorum, değerlendirme yapılmazken II. Meşrutiyet döneminde saltanat idaresinin tamamen zıddı sayılacak bir yönetim şekli övülmekte, Selim Kohen, 1912'de Malumat-ı Etfal adlı kitabında cumhuriyetin en gelişmiş bir yönetim şekli olduğunu söylemektedir. (80)

Nuri Doğan, bir değerlendirmeye gitmekte ve «Bu itibarla 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet'in bir gecelik ya da birkaç günlük bir fikir cinnastiğinin ürünü olmadığı kabul edilmelidir. Cumhuriyeti olgunlaştıran çabalar, en azından II. Abdülhamit döneminde başlamış, II. Meşrutiyet döneminde hız kazanmıştır» demektedir. (81)

Yazar milliyet bahsinde II. Abdülhamit dönemi ders kitaplarında Osmanlı vatandaşları arasında ırka dayalı bir ayırım yapılmadığını söylemektedir. Bu dönemde kişilerin mensup oldukları etnik kökenden çok inandıkları din önem taşımaktadır. (50)

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında ise Osmanlılık ideolojisinin hakim olduğu görülür. Osmanlı kimdir? Osmanlılık nedir? Selim Kohen'in Malumat-ı Etfal kitabından : «*Osmanlı bayrağı altında içtima eden millete millet-i Osmaniye denir ve Türk, Arap, Arnavut, Rum, Musevi, Ermeni, Kürt, Bulgar ve sair akvamdan ibarettir. Efradına Osmanlı derler, Lisan-ı resmisi Türkçe yani Osmanlıca'dır ve Osmanlı çocuğu bu lisanı bilmeğe mecburdur.*» (86)

Osmanlılık ırk ayırımını reddetmektedir. Osmanlı milleti yüce ahlaklı bir millettir. Bizlere örnek olabilecek yüce ahlaklı bir çok Osmanlı büyüğü vardır. Bunların içerisinde yalnızca Müslümanlar değil, aynı zamanda Hıristiyanlar da bulunmaktadır. (87)

Bu yıllarda Türkçülük henüz gündemde yoktur. Mehmet Emin'in çok bilinen Cenge Giderken şiirindeki «Ben Türk'üm, dinim cinsim uludur» sözleri 1911'de «*Osmanlıyım; dinim, cinsim uludur*» şeklinde ifade edilmektedir. (88)

Osmanlıcılık düşüncesi Balkan Savaşı'nın hezimetle sonuçlanmasına kadar ders kitaplarındaki varlığını sürdürür. Balkan bozgunundan sonra ise yerini Türkçülük ideolojisine bırakır. Türkçülük fikri zaman içerisinde Türkiye sınırları içinde yaşayan Türkleri de aşarak Orta-Asya Türklüğünü de kapsayacak, Türk ırkı ön plana çıkacaktır. (91)

Nuri Doğan'ın en çarpıcı alıntılarında bazıları da ekonomik hayatla ilgilidir. Yazara göre II. Meşrutiyet döneminde iktisadi akılçılık ön plana çıkmakta, para kazanmak, zengin olmak, böylece refah içinde yaşamak fikri önem kazanmakta, mutlu olmak para kazanmak şartına bağlanmaktadır. (92)

Bu noktada özel mülkiyet, serbest teşebbüs, ticaret özendirilmektedir. Serbest rekabetin faydaları, tekelciliğin zararları anlatılır. Buna karşılık «memuriyet» geleneği eleştirilir. Hatta memur olan kimseler «bir esir sürüsü» olarak görülür. (92) Faizin, hür teşebbüs ve sermayedarın menfaatine bir uygulama olarak gerekliliği ifade edilir.

Devletçilik düşüncesinin karşısında olan özel girişimcilik II. Meşrutiyet döneminde bir hayli ileri bir düzeyde bulunmaktadır. Mehmed Cavid, Malumat-ı İktisadiye kitabında devletçiliğe karşı çıkmaktadır: «*Mülkiyet-i hususiye ilga edilip de arazi, emlak, şimendiferler, müessesat-ı sanayi yani alet-umum fabrikalar, makineler cemiyetin malı olunca, bunların hepsinin hükümet tarafından idare edilmesi, milyonlarca ahalinin her türlü ihtiyacının, günü gününe hükümet izhar olunması icap eder ki, bu kadar ağır ve müşkil vezaiğin ne suretle ifa edileceği henüz mülkiyet-i hususiye aleyhtarlarının hiç biri tarafından isbat olunamamıştır.*» (92-93)

Serbest teşebbüs ve memuriyet konusundaki görüşler de oldukça ilginçtir. Doğan'a göre 1908'den 1918 yılına kadarki bütün ders kitaplarında, iktisadi düşüncelerle ilgili tutarlı bir çizgi takip edilmektedir. Zengin olmak gerekir. Bunun yolu da serbest teşebbüstür. (94)

İbrahim Hilmi daha 1909'da yazdığı *Çocuklara İlk Coğrafya* kitabında *«insan zengin olmak için ya çiftçi, ya sanatkar, yahut tüccar olmalıdır»* demektedir. (94)

Geri kalmışlık anlatılırken çocuklarını memurriyete iten aileler de suçlanmaktadır. Ahmet Ziya- Ali Haydar'ın *Yeni Malumat-ı Medeniye'sinden* : *«Evladım, sen çalış, adam ol; oku, yaz, sonra da kendi ekmeğini kendin kazan»* denmesi gerekirken aileler *«evledim; oku yaz da memur ol; şu kadar maaş al»* diyerek çocukların kafalarını *«boş ve cahilane»* fikirlerle dolduruyorlar. (94)

Aynı yazarlara göre memleketimizdeki Hıristiyanlar Müslümanlara göre daha zengindir. Sebebi, Hıristiyanlar hükümete bel bağlamamışlardır, saadetlerini kendi çalışmalarında aramışlardır. Oysa *«Müslümanlar ve aelhusus Türkler memuriyete talip olmuşlar, resmi hizmetlerde bulunmuşlar fakat diğer kavimlerden fakir düşmüşlerdir. Çünkü insanı zengin eden memuriyet ve maaş değildir. Belki ticaret, ziraat ve sanattır. Zenginliğin esası ve babası bunlardır.»* (94)

Daha sonra ilginç bir memur tanımlaması karşımıza çıkmaktadır. Ali Seyyidi'nin *Musabehat-ı Ahlakiye* kitabından : *«Bütün memurlar, fikr-i teşebbüse, istikal-i şahsisine malik olmayan adamlardır. Bunların elinden başka iş gelmediği, kendilerine itimatları olmadığı için rahat zannetikleri memurluğa can atıyorlar. Namus ve istikametleriyle yaşayan memurlardan hiç birinin maaşlarından artırdıkları para ile bir ev yaptırabildiklerini gören yoktur. Bunlar daima zaruret, telaş ve vehim içinde ömür geçirirler. Hürriyetlerine, fikr-i istiklallerine malik değillerdir. Azledilince sefalet içinde yuvarlanırlar. Bir hizmete tayin olunmak için bin kişiye yalvarır, yakarurlar. Elhasıl bendenizce memurlar üseradan (esir) başka bir şey değildir.»* (95)

Gösterilen hedeflerden biri ticarettir. Doğan'a göre ticaret Türk milletinin eskiden beri hor gördüğü ekonomik faaliyetlerdendir. Nitekim bu anlayışın izleri silinmek istenmektedir. (96)

Faik Sabri'nin, *Çocuklara Coğrafya Dersleri'nden* : *«Ne yazık ki ticaret ekser yerlerde ecnebler ve bazı yerlerde anasır-ı Hıristiyanıye ellerinde bulunuyor. Son zamanlarda Türklerde de ticarete meyil ve rağbet gösterenlerin adedi artmıştır.»* (97)

Bir şiirde mesele şu şekilde özetlenir :
«Kardeşlerim yaşamak isterseniz geliniz,
Her beraber çalışıp da birer tacir olalım.
Ah biraz da altın tutsun silah tutan elimiz.

Şu asırda Türkler için zengin olmak gerektir.
Zengin olmak kardeşlerim, tacir olmak demektir.

Sen tacir ol, çünkü ticaret bir necattır,
Tacir olmak, en sevimli tatlı bir hayattır.» (97)

Doğan'ın sosyalleşme ölçütlerinden, her iki bölümde de kullandığı «fertlerde gerçekleşmesi istenen/istenmeyen davranışlar» başlığı bulunmaktadır. Bunlar 20 civarında kavram olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnifte hayatı sevmek, doğru olmak, yalan ve hileden uzak durmak, fakire yardım etmek, cimrilik etmemek, iyilik yapmak, kötülükten sakınmak, temizliğe dikkat etmek, bilgili olmak, cehaletten kaçınmak, çalışmak, tembellik etmemek, dostluk hukukuna riayet ve kanaatkarlık, affetmek, hayvan sevgisi, akrabayı sevmek, misafirperverlik, mertlik, sadelik, şükretmek, vergi vermek, kötülerle arkadaşlık, kumar, tütün, içki, inatçılık, kavga, oburluk, kuvvetin kötüye kullanılması, itaatkar olmak, isyankar olmamak, para kazanmak, tutumlu olmak gibi kavramlar karşımıza çıkmakta ve kitaplardan yapılan alıntılarla işlenmektedir.

Belirtmemiz gereken bu değerlerin önemli ölçüde evrensel değerler olduğudur. Büyük bir ihtimalle hangi dönemde, hangi ülke kitaplarına bakılırsa bakılsın aşağı yukarı benzer değerler karşımıza çıkacaktır. Bu yüzden; okulun amacı olarak öğretim ve iyi davranışlar ortaya koyulurken, «iyi davranışın ne olduğunu belirleyecek olanlar ise, çoğunlukla siyasi gücü ellerinde bulunduranlardır» (14) ifadesine ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini düşünüyoruz.

«İyi davranış» kalıplarının; aradaki bütün siyasi ekip ve tavır değişikliklerine rağmen, kuşaktan kuşağa, toplumların çok uzun yıllara dayanan ve değişik kaynaklardan beslenen geleneğinin ve çok çeşitli deneyimlerinin ürünü olarak aktarılması özelliği olduğunu da düşünürsek, biz, tarihteki «siyasi güç» çeşitliliği oranında iyi davranış modeli çeşitliliğine rastlayabileceğimizi sanmıyoruz.

Bu yüzden, çalışkan olmak, temiz olmak, bilgili olmak, iyilik yapmak, hayvanları, insanları sevmek gibi kavramların, değerlendirmelerimizde tayin edici malzeme olmak özelliği bulunup bulunmadığı soru konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yazar da ele aldığı her iki dönem arasında bu açıdan önemli bir farklılık ortaya koyulamadığı sonucuna ulaştığı gibi, sözkonusu değerleri de ele aldığı dönemlerin siyasal otoritelerine değil de çok daha eski dönemlere uzanan klasik Osmanlı ahlakçılığına bağlamaktadır.

Bir noktaya işaret edelim. Biz, bu kavramların değerlendirmelerimizde tayin edici özelliği bulunup bulunamayacağı sorusunu ortaya koyarken, belli bir problem çerçevesinde ele alınmak koşuluyla, kimi kavramların, değişik dönemlerdeki içeriklerinin irdelemesinin önemini gözardı etmediğimizi belirtmek isteriz. Bu açıdan bakıldığında Doğan'ın çalışmasındaki tasnifte yer alan kavramlar önemli olacaktır.

Biz bu incelememizde, sosyoloji disiplini açısından da önemine inandığımız ve yararlandığımız bu kitap hakkında bir iki noktaya temas etmekle yetinmek istiyoruz.

Bu noktalardan birincisi yazarın dayandığı temel kavramlardan biri olan «*meşruiyet*»le ilgilidir. Doğan bu konudaki görüşlerini hemen hemen bütünüyle Türker Alkan'ın tanımlarına dayandırmaktadır. Kitabın değişik bölümlerinde Alkan'ın bir tanımı tekrarlanmaktadır. «Sosyalleşme üzerinde uzmanlaşmış olan okullar, toplumda egemen olan sınıfın ideolojisini en etkili biçimde benimsetmek işlevini üstlenmektedir». Bu durumda eğitim, bir sınıf eğitimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır ve bir sınıfın ideolojisini yayma aracı olarak gösterilmektedir. Madem ki sınıf eğitimidir sözkonusu olan, o takdirde Doğan'ın en azından çalışmasında ele aldığı dönem açısından eğitimin hangi sınıfa dayalı olduğunu söylemesi gerekirdi. Çalışmada, bu sınıfın özellikleri ve sınıfın özelliklerinden kaynaklanan görüşler açık değildir.

Bir diğer değinmek istediğimiz nokta, çalışmanın önemli ölçüde bir Abdülhamit-İttihatçı veya mutlakiyet-meşrutiyet çekişmesi üzerine kurulmasıdır. Döneme önemini kazandıran; benzeri çekişmelerin de yaşandığı ve Doğan'ın araştırmasının sonuç kısmın-

da, Hanioglu'nun bir çalışmasından yapılan alıntıda da belirtildiği gibi, daha eski dönemlere kadar uzanan bir Batı'ya yönelme (168) sorunudur. Doğan'ın kalın çizgilerle altını çizdiği Abdülhamit-İttihatçı/mutlakiyet-meşrutiyet çatışması, meselenin çok daha geniş bir alandaki, toplumlararası ilişkiler boyutunun görülmesini, engellemese bile arka plana itmiştir.

Sonuç olarak, Nuri Doğan'ın çalışmasının sosyal bilimlerimiz açısından son derece önemli olduğunu ve bu alana ciddi katkıda bulunduğunu belirtmek isteriz. Çalışmanın önemi konusunda Hanioglu, sunuş yazısında «Doğan'ın araştırmasının en büyük katkısı konunun ne kadar önemli olduğunu açık bir biçimde gözler önüne sermesidir» (12) demektedir. Bize göre de Doğan, çalışmanın karşısında duran bütün güçlüklerle rağmen son derece yoğun bir emek ürünü olarak ortaya çıkardığı bu araştırmasıyla sadece böyle bir konunun önemini ortaya koymakla kalmamış, bütün çalışma boyunca gösterdiği değerlendirme çabasıyla önemli sonuçlara da ulaşmıştır. Bir örnek vermek gerekirse Doğan, günümüzde neredeyse toplumun kaderinin endekslendiği ve yepyeni bir keşifmiş gibi ortaya koyulan devletin ekonomik alandaki konumu ile ilgili meselelerin, yaklaşık bir asır önce Osmanlı ilk mektep kitaplarında tartışıldığını gözler önüne sermektedir.

Bize göre Doğan'ın çalışması en azından Batıcılışma gibi toplum tarihimizin en önemli ve en temel sorunlarından birine el atmak noktasında önemlidir. Bu çalışma Batıcılışma siyasetinin ders kitapları aracılığıyla toplumun geniş kesimlerine yansımış biçimi hakkında bilgiler vermektedir. Bu yansıyışa bakarken; söz konusu siyasetin, önemli ölçüde askeri ve siyasi kadrolarla kayıtları, sistemli bir biçimde toplumu değiştirme, dönüştürme çabasıyla bahsetmenin çok kolay olmadığı gibi özellikleri de bulunduğu gözardı edilmemelidir. Kimi düşünce adamlarımızca «ikilik» olarak ortaya koyulan bu tesbit bile Doğan'ın çalışmasının karşısında duran güçlüklerin ne derece önemli olduğunu gösterecek örneklerden sadece biridir. Ancak Doğan, bize göre bütün güçlüklerle rağmen önemli bir çalışma ortaya koymuştur.

II — İLKOKUL OKUMA KİTAPLARI (1921-1933)

İkinci olarak ele alacağımız çalışma dönem itibariyle Nuri Doğan'ın kitabının devamı niteliğindedir ve ilkokul okuma kitaplarıyla sınırlanmıştır. Alev Sınar'a ait *İlkokul Okuma Kitapları (1921-1933)* başlıklı çalışma daha önce de belirttiğimiz gibi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan 1990 tarihli bir yüksek lisans tezidir ve yayınlanmamıştır. Bu çalışmanın bir özelliği de Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış olmasıdır.

Alev Sınar'ın 310 sahifelik tezi dört bölümden oluşmaktadır. Giriş ve Sonuç'un dışında «1921-1933 Yılları Arasında Yayınlanan Okuma Kitaplarının İncelenmesi» ile «Elifba ve Okuma Kitaplarının Listesi» başlıklı iki ana bölüm bulunmaktadır. Tezin esas gövdesini adı geçen döneme ait kitapların tek tek incelendiği II. bölüm oluşturmaktadır.

Sınar, araştırmasının başında tezin konusunu ve sınırlarını belirtmektedir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla milli devletin gerçekleştiğini ve milli dilin okullarda öğretilmesinin de ayrı bir önem kazandığını söyleyen Sınar, Önsöz'de, «Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ilkokulda Türkçe öğretiminin nasıl, hangi metodlarla, hangi metinlere dayanılarak yapıldığını görmek amacıyla bu çalışmaya başladık. Ancak karşılaştığımız bazı meseleler bu ilk hareket noktasını değiştirmemizi zorunlu kıldı. 1928 yılındaki harf inkılabı ilkokullarda uygulanan yazı yazma ve okuma metodlarını tamamen değiştirmiş ve öncekilerini lüzumsuz kılmıştır. Bundan dolayı Cumhuriyet devrinde okuma ve yazmanın öğretilmesi ile ilgili metodlar 1928 öncesi ve sonrası diye tasnif edilmelidir. Bu çalışmada milli devir esas alınmış, sayısı çok olan ve hiçbir incelemeye tabi tutulmamış kiraat kitaplarında metin incelenmesine ağırlık verilmiştir» (ii) demektedir.

Sınar'ın ifadesiyle «Yeni Türk Edebiyatı sahasındaki bu araştırma öğretim metodlarından ziyade muhteva incelemesini önplana almayı gerektirmektedir.» (iii) Bu çerçevede metinler teker teker değerlendirilerek, telkin edilen fikirlere göre gruplandırılmıştır. (ii) İncelenen bütün metinler *beşeri değerleri telkin eden, milli değerleri telkin eden ve Türk tarihi ile ilgili olan ve umumi bazı bilgileri içeren metinler* olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır.

Yazar, karşılaştığı güçlükleri ve tezin sınırlarını belirtirken esas olarak Cumhuriyet'in ilk on yılını ele almayı amaçladığını, ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen kurulmasından önce Türkçe'nin öğretilmesiyle ilgili çalışmalar bulunduğu için 1923'ten biraz geriye gittiğini ve maarif konusuna Cumhuriyet'in verdiği önemin bir delili olan ve Mustafa Kemal'in de açış konuşmasını yaptığı ilk Maarif Şurası'nın toplandığı 1921'i tezine başlangıç seçtiğini söylemektedir. Ancak Sınar, «ne 1921 ne de 1931, 1932 ve 1933 yıllarına ait kıraat kitapları bulabildik» (iii) demektedir. Bu durumda 1922-1930 dönemi ele alınmış olmaktadır.

Ayrıca ele alınan dönemlerle ilgili kitaplara ulaşma gücünü ile karşılanmış, Sınar, 1928-33 yıllarını içeren Türkiye Bibliyografyası'ndan da yararlanarak tesbit ettiği kitaplar için çalışmasını Beyazıt Devlet Kitaplığı, Taksim Belediye Kütüphanesi ve Milli Kütüphane'de yaptığı araştırmalarla sınırlamıştır. (iii) Sınar, 1921-1933 arasında yazılmış olan ilkökul kitaplarından bulabildiklerinin sayısının 58 olduğunu ve bu sayıya bazı kitapların çeşitli baskılarının da dahil olduğunu söylemektedir. (iii-iv)

İncelenen kitaplar «Kıraat Kitapları» ile sınırlanmış, «Elifba»-lar tezin kapsamı dışında bırakılmıştır. Buna rağmen Sınar, kütüphane adı ve kayıt numarası ile kronolojik olarak 126 kitaplık oldukça zengin bir «Elifba» listesi vermektedir. Ayrıca Sınar'ın çalışmasında tezin kapsamı dışında kalan 1921 öncesine ait -yine tesbit edebildiği kadarıyla ve kütüphane adı ve kayıt numarası ile kronolojik olarak- 41 kitaptan oluşan bir liste vardır*.

Burada dikkat çekici bir husus, Alev Sınar'ın 1928-33 yıllarını içeren Türkiye Bibliyografyası'ndan da yararlanarak tesbit ettiği okuma kitabı sayısının 110 olmasına karşılık, bu listeden ancak

* Bir başka Kıraat Kitabı listesine işaret etmek istersek, Sabutay Hikmet Karahasanoğlu'nun, Mekatib-i İptidaiye'de okutulan Arap harfli kıraat kitaplarından Beyazıt Devlet, Belediye Atatürk, Hakkı Tarık Us, İstanbul Üniversitesi Merkez, Süleymaniye, Arkeoloji Müzeleri ve İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı kütüphanelerinde bulunan 45'inin isimleri, müellif veya muharrirleri, sahip ve naşirleri, tabolundukları yer ve matbaalar ile tabii tarihleri, kütüphane kayıt numaraları ve diğer bazı bilgileri kronolojik olarak gösterdiği liste için, «Mekatib-i İptidaiye'de Okutulan Kırkbeş Kıraat Kitabı», *Müteferrika*, Bahar 1995, Sayı 5, ss-113-124.

58'ine ulaşabilmesidir. (Tesbit edilen fakat bulunamayan kitaplara da tezin sonundaki listede yer verilmiştir.) Türkiye Bibliyografyası'nda yer alıp da bulunamayan kitapların hemen hepsi yeni yazıya geçilen dönemin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Sınar, daha önce belirttiğimiz gibi 1931, 1932 ve 1933 yıllarına ait hiç kitap bulamadığını söylemektedir. Biz, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi'nde bulunan kütüphanelerden Yayınlar Dairesi Kütüphanesi'nde yaptığımız araştırmada «yeni yazı» ile yazılmış ilkökul okuma kitaplarının 1937 tarihinden itibaren başladığını gördük. Görüldüğü gibi yeni yazı ile başlayan döneme ait bir boşluk karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda ya Türkiye Bibliyografyasında yazar adıyla birlikte yer alan sözkonusu yıllara ait kitaplar kütüphanelere gönderilmemiştir -o zaman bunun nedeni üzerinde durulması gerekir- ya da Türkiye Bibliyografyası'ndaki bilgiler yanlıştır. Ve muhtemelen de bu liste tasarlanan, ancak herhangi bir sebepten o yıllarda basılamayan kitapları basılmış gibi göstermektedir. Biz yeni yazıya geçilmesi ve bunun getirdiği teknik güçlükleri de gözönüne alarak ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu düşünüyoruz.

Sınar, Giriş'te eğitim tarihimizle ilgili kitaplara dayanarak ülkemizdeki eğitim, özellikle de ilköğretim konusundaki gelişme ve tartışmaların kısa bir tarihçesini II. Meşrutiyet'ten itibaren ana başlıklarla kronolojik olarak vermektedir. Daha sonra Cumhuriyet'e ait ele aldığı dönemin okul programlarını, müfredatları dikkate alarak inceleyen yazar, bu dönemdeki kıraat kitaplarında aranılan esasları belirtmekte ve bu kitapların basımı ve dağıtımı ile ilgili bilgiler aktarmaktadır.

Daha sonraki bölümünün başlığı «1921-1933 Yılları Arasında Yayınlanan Okuma Kitaplarının İncelenmesi»dir. Yazar bu bölümde, incelediği kitapları, 14 başlıkta topladığı yazar adlarına göre tasnif etmiş ve bu tasnif sırasıyla ele almıştır. Sınar'ın tasnifinde yer alan yazar adları şu şekildedir :

- 1 — Ahmet Edib
- 2 — Ahmet Rasim
- 3 — Sadrettin Celal (Antel)
- 4 — İbrahim Hilmi (Çığırçan)

- 5 — Ahmet Cevat (Emre)
- 6 — Mehmet Seraceddin Hasırcıoğlu
- 7 — Pakize (İçsel) — Nazım (İçsel)
- 8 — Pakize (İçsel)
- 9 — Köprülüzade Mehmet Fuat
- 10 — Peyami Safa
- 11 — Rauf Ahmet
- 12 — Sabiha (Sertel) — Mim Zekeriya (Sertel) — Ercüment Ekrem
- 13 — Ruşen Esref (Ünaydın) — Necmettin Sadık — Mithat Sadullah (Sander)
- 14 — Ahmet Halit (Yaşaroğlu)

Sınar son derece titiz bir çalışmayla adı geçen isimlerin yazdığı kitapları, her metni ayrı ayrı ele alarak incelemiştir. Tezin sonunda incelediği bütün kitaplardaki metinleri gösteren tablolar bulunmaktadır. 200 sahifelik bir incelemeye dayanan II. bölüm tezin ana gövdesini oluşturmaktadır. Biz Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki bu incelemeyi çalışmamızın kapsamı dışında tuttuk.

Yazar, sonuç kısmında yaklaşık 50 sahife tutan çeşitli tablo- larla önce «şekil açısından», sonra da «eğitim ve anlatım açısın- dan» ele aldığı kitapların ve metinlerin değerlendirilmesini gös- termektedir.

Sınar, büyük bir emek mahsulü olarak ortaya çıktığı görülen çalışmasında önce en ince ayrıntılarına kadar bize kitapları tanı- tmaktadır. Şekil açısından incelemeye dayanan tabloda kitap adı, yazarı, sınıfı, baskı yılı, sayfa sayısı, metin sayısı, kağıdın niteliği, punto, satır, imla kuralları, noktalama işaretleri ve resimler baş- lıkları ile kitaplar değerlendirilmektedir.

Eğitim ve anlatım açısından incelenen kitapların değeri- rilmesinde ise incelenen metinlerin aynı doğrultuda olanlarının gruplandırılmasına gidilmiş (250) neticede üç başlık ortaya çıkarıl- mıştır :

- 1 — Bazı beşeri değer ve davranışları telkin eden metinler
- 2 — Milli değerleri telkin eden ve Türk tarihi ile ilgili olan metinler

3 — Umumi bazı konularda bilgi veren metinler (coğrafya, fen bilgisi, çevre, teknoloji ve dünya tarihi ile ilgili metinler)

Yazar, bazı kitaplarda bunlardan farklı grupların da çıktığını, fakat tabloda bu farklı grupların telkin edilen fikirlere göre, bu üç ana gruba dahil edildiğini (250) söylemektedir.

Tabloda alfabetik olarak sıralanan metinler varsa yazarları; manzumi, mensur veya temsil olmak üzere türleri; eğitici, öğretici veya hem eğitici hem de öğretici özelliğe sahip olup olmadıkları; okuma isteği uyandırıp uyandırmayacakları; günümüzde kullanılıp kullanılmayacakları ve hangi kitapta yer aldıkları belirtilmiştir.

Sınar incelediği kitapları bir bütün olarak değerlendirirken çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Biz bazılarına işaret etmek istiyoruz.

Yazarın bir tesbiti çocuğa olumlu bazı değer ve davranışları kazandırmaya çalışan metinlerin hacimce çok fazla olmasıdır. 80'e yakın madde halinde sayılan bu değerler Nuri Doğan'ın çalışmasında da karşımıza çıkanlarla benzerlik göstermektedir. Bazılarını sayarsak : Çalışmak, yoksullara merhamet ve yardım, vicdan rahatlığı, şükretmek, adalet, tutumlu olmak, dikkatli ve tedbirli olmak, din duygusu, yalan söylememek, inatçılık ve kıskançlığın zararları, tütün ve içkinin zararları, iyi kalpli olmak, yardım sever olmak, oyun oynamak, neşeli olmak, küçükleri korumak, nazik ve terbiyeli olmak, yaramaz ve şımarık olmamak, erken yatıp erken kalkmak, sofrada adabı, temizliğin önemi, okul ve kitap sevgisi, okuma yazma bilmenin önemi, cehaletin zararları, öğretmenleri sevmek ve saymak, kardeş, ana baba sevgisi, büyüklere saygı ve itaat, arkadaş sevgisi, insan sevgisi, hayvan sevgisi, tabiat sevgisi, evlat sevgisi, bayrak sevgisi, asker sevgisi, memleket, vatan, millet sevgisi, Türklük bilinci, mazi şuuru... (306)

Sınar, Nuri Doğan'dan farklı olarak kitaplardaki resimlerle ilgili değerlendirmeler de yapmaktadır, «Resimlerin çoğu bizim çizdiğimiz değildir. Büyük bir kısmı Avrupa'dan muhtemelen de Fransız kitaplarından alınmıştır. Ancak Serteller'in ve Antel'in kitaplarındaki resimler Anglo-Sakson (Amerika) tesirini göstermektedir. Bu resimler metinleri tamamlayıcı mahiyettedir. Bunlar vasıtasıyla yeni tip ve giysi şekilleri çocuğa tanıtılmaktadır.» (309)

Amerika teması yazarın ilginç tesbitlerinden biridir*. Sınar, 1925 sonrası, Amerika'yı konu alan metinlerin arttığına dikkat çekmekte bunun sebebinin de Amerika'da gelişmekte olan eğitim çalışmalarına ve eğitimcilerimizin bu yeni dünyayı keşfetmelerine bağlamaktadır. (308) Sınar, Türk büyüklerinden örnekler verilirken Fransız ve Amerikan büyüklerinin de tanıtıldığını, örnek alınması gereken Türk büyüklerinin arasına yabancıların da katıldığını söylemektedir. (307)

Yine Doğan'ın çalışmasıyla bir benzer nokta eski rejimin eleştirisi noktasındadır. Sınar'a göre «son Osmanlı padişahı Vahdetin'e yöneltilen suçlamalar bütün Osmanlı padişahlarına teşmil edilmiş ve bütün Osmanlı padişahları aynı doğrultuda ele alınmıştır. Sık sık padişahlık idaresinin tenkit edildiğini görürüz. Ancak gaye yeni idare tarzını kabul ettirmektir. Bunu sağlamak için önceki rejim kötülenmiş ve Osmanlı devletinin son devirlerinde görülen aksaklıklar altı asıra yayılmıştır. İmparatorluğun tarihe karıştığı, yerine milli bir devletin kurulduğu üzerinde durulmaktadır». (308)

Sınar'ın ulaştığı önemli sonuçlardan biri de Nuri Doğan'ın çalışmasında yer alan rejimi yansıtan «sembol»lerle ilgili olması bakımından önemlidir. Sınar, «Ruşen Eşref, Mithat Sadullah ve Necmettin Sadık tarafından 5. sınıflar için hazırlanan Cumhuriyet Kıraati'nin dışında kalan hiçbir kitapta İstiklal Marşı yoktur.» (307) demektedir. Yine Sınar, «1929'dan sonra basılan kitaplarda milli değerleri telkin eden metin sayısında dikkati çeken bir azalma görüldüğü» (307) sonucuna ulaşır. Ayrıca «Milli mücadele yıllarının anlatıldığı metinlerin bazıları pedagojik açıdan başarısızdır. Soyuttur ve ilkokul öğrencisinin seviyesinin üstündedir.» (307)

Bu çerçevede ortaya çıkan bir başka çarpıcı sonuç da Atatürk'le ilgilidir : «En büyük şahıs olarak Atatürk'ün ilkokul kitaplarında olması gerekir. Ama incelediğimiz kitaplarda yoğun bir şekilde Atatürk'ten bahsedilmemiştir.» (307)

* Alev Sınar'ın bu konuyla ilgili bir başka çalışması da bulunmaktadır : «1921 ile 1933 Yılları Arasında Yayınlanan İlkokul Okuma Kitaplarında Amerikan Tesiri», 500. Yılında Amerika, Yayına haz : Recep Ertürk - Hayati Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, ss-55-60.

Sınar'ın bu tesbiti bize, Mustafa Kemal'in önemli ölçüde ders kitaplarına müdahale ettiği ve bu kitaplar aracılığıyla yeni rejimin ideolojisini aktardığı yolundaki yaygın görüşlere ne kadar ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan yazar, Giriş bölümünde başka bir yazara dayanarak ortaya koyduğu varsayımı doğrulamayan bir sonuca ulaşmıştır. Sınar'ın, Giriş bölümünde bir yazardan yaptığı alıntıda, «Cumhuriyetin ilk yıllarında ilköğretimden, Atatürk ilke ve inkılaplarının topluma, özellikle kırsal kesime ulaştırılmasında bir araç olarak yararlanılmıştır» (8) denmektedir. Burada en azından daha başlangıç yıllarında Atatürk ilke ve inkılaplarının oluşup oluşmadığı soru konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz, bu noktada, 1937'den itibaren baktığımız ilkokul okuma kitapları için de Sınar'ın Atatürk'le ilgili yaptığı tesbitin geçerli olduğunu, üstelik sözkonusu kitapların uzun yıllar değişmeden devam ettiğini de belirtelim. Ancak, bizim ayrı bir çalışma konusu yapmayı düşündüğümüz son dönem ilkokul kitapları ise çoğu açıdan geçmiş dönemlerden önemli farklılıklar göstermektedir.

Netice olarak Alev Sınar'ın tezi çok büyük emek sarfiyatı gerektiren bir çalışmadır. İncelenen 58 kitapta yer alan metin sayısının 2136 olduğunu belirtirsek Sınar'ın araştırmasının güçlüğü konusunda bir fikir vermiş oluruz. Sınar, teknik özellikleri ağır basan ve malzemeyi bütün ayrıntılarıyla tanıtmaya çabasında olan böyle bir çalışmada son derece önemli gördüğümüz sonuçlar çıkartmaya bile imkan bulabilmiştir.

Ayrıca bu tez, bir Türk Dili ve Edebiyatı çalışması olmasına rağmen sosyal bilimlerimizin başka alanları için de önem taşımaktadır. Özellikle daha önce değindiğimiz Elifbalar ve tezin kapsamı dışında kalan 1921 öncesine ait kıraat kitaplarının listelerinin yanında incelenen bütün kitapların dökümü ayrı ayrı hem kronolojik, hem de yazar adına göre yapılırken, bu kitapların hangi kütüphanelerde olduğu kayıt numaraları ile belirtilmiştir. Tezin III. bölümü tamamen bu listelere ayrılmıştır. Böylece Sınar'ın çalışması okuyucuya son derece zengin bir malzeme ile tanışma imkanı vermektedir. Sınar'ın ortaya koyduğu malzeme, belli bir problem çerçevesinde ele almak koşuluyla pek çok yeni çalışma doğurabilecek özellikler göstermektedir.

III — YETİŞKİNLER ALFABESİ VE TÜRKÇE I

Bu bölümde ders kitapları ile ilgili çalışmalarda dikkate alınabileceğini ve konuya katkıda bulunabileceğini düşündüğümüz yetişkinlere okuma yazma öğretmek amacıyla yazılmış iki kitap üzerinde duracağız.

Ülkemizde 1928'den buyana, çeşitli nedenlerden ötürü örgün eğitimin dışında kalarak okur-yazar olmayan 14 yaş üzeri «yetişkin» vatandaşlara okuma-yazma öğretmek amacıyla çeşitli kampanyalar açılmıştır*. Bilindiği gibi bunlardan ilki 1928'de Latin harflerinin kabulü ile başlatılan «Millet Mektepleri» çerçevesindeki düzenlenen okuma-yazma kampanyasıdır. 1928-1959 yılları arasında Millet Mektepleri'nde toplam 1.867.920 kişi okur-yazar duruma getirilmiştir.

Bunun dışında Silahlı Kuvvetler bünyesinde de okur-yazarlık sorunu üzerinde durulmuş ve Ordu Eğitim Merkezi'nce 1959'da başlatılan faaliyetlerde 1975'e kadar 532.266 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. 1960-1980 yılları arasında ise Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından 692.516 kişiye okuma-yazma öğretilmiştir. 1961-1965 tarihleri arasında kadınlar için bir kampanya açılırken, 1970-1973'de FOYSEP çalışmaları yapılmıştır. 23 Mart 1981'de UNESCO ile işbirliği yapılarak yeni bir kampanya başlatılmıştır. Son olarak 1992'de okuma-yazma kampanyası açılmıştır.

Bizim tanıtacağımız kitaplar yukarıdaki çerçevede kullanılan *Yetişkinler Alfabetesi* ve Milli Müdafaa Vekaleti temel okuma yazma eğitimi ders kitaplarından *Türkçe I* isimli kitaptır.

Türkçe I'in kapağında yazarlar Eloise Enata (Amerikan Yardım Heyeti ICA Georgetown Üniversitesi Doçenti) ve Turhan Oğuzkan (Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmeni) denmektedir. Dış kapakta bu imzaların yanında üçüncü bir isim olarak Teknik Yardım başlığı altında Dr. Paul T. Luebke (Amerikan Yardım Heyeti ICA Eği-

* Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi'nde incelediğimiz kimi rapor ve yazışmaları içeren dosyalarda konuyla ilgili dağınık da olsa bazı bilgiler bulduk. Bilgilerin geçerliliğini başka kaynaklardan kontrol etmedik. Aktardığımız bilgiler buradan topladığımız veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

tim Malzemeleri Müşaviri) zikredilmektedir. Kitap Maarif Basım-evi'nce İstanbul'da 1959'da basılmıştır. 70 sahife olan kitabın iç kapağında «Türk-Amerikan İşbirliği ile Hazırlanmıştır» başlığının altında, «Bu kitap, Milli Müdafaa Vekaleti, Maarif Vekaleti ve Amerikan Yardım heyeti (ICA)'nin iştirakiyle hazırlanan programa göre yazdırılmıştır. Kitabın hazırlanmasında Georgetown Dil Enstitüsü tarafından ICA yardımıyla yapılan çalışma ve araştırmalardan faydalanılmıştır» denmektedir. Yine aynı sahifede kitabın «Erlerin Temel Okuma Yazma Eğitimi» için ders kitabı olarak kabul edildiği ve üçüncü defa olarak 60.000 adet basıldığı belirtilmektedir.

İlk sahifesi «Ali», diye başlayıp, ikinci sahifede «Ali bunu tut» diye devam eden kitap belli bir senaryo çerçevesinde gelişmekte, köyde gelişen olaylar, okuma-yazmaya yeni başlayan bir kişiye uygun olacak basitlikte resimlerle desteklenerek anlatılmaktadır. Senaryo metinden çok resimlerle aktarılmaktadır. Alfabe niteliğinde bir kitap olması dolayısıyla oldukça basit bir dil kullanılmıştır. Kitabın sonunda yer alan Türkçe İ'de Geçen Kelimeler başlıklı listeden kitapta 82 ayrı kelime kullanılmış olduğunun anlaşılması da bu basitliği göstermektedir.

Başlangıçta kahramanlar karşımıza çıkmakta, önce Ali (1), sonra baba ve «ana»nın portresi (2). Daha sonra köydeki işler sıralanmaktadır : Evin bahçesinde at arabasına yerleştirilen yükler. (3-4) İkinci bölüm, tarla yolu (6-7), tarlada malzemenin indirilişi (8), ancak toprakla uğraşılmamakta, duvar örülmektedir. (9-10-11) Bir ağacın altında yemek molası, burada büyüğe saygı «Baba, sen başla.» (12) Üçüncü bölüm «Ali pazara gidecek»tir. (13) Pazara hazırlık için at arabasının hazırlanışı. (14) Yağ, yumurta satılacaktır, bunlar çocuklar dahil hep beraber yüklenir. (15-18) Dördüncü bölümde sırtında heybesiyle pazar yolunda Cemil'e rastlanır. (19) O da arabaya alınır (19-20-21) Pazara varılır, tezgah açılır. (22-23-24) Beşinci bölümde satışa başlanır, yağlar, yumurtalar satılır. (25-26-27-28-29-30) Satış biter. (31) Yemek yenir. Ancak yemek kasabaya ait bir mekanda, söz gelimi lokantada yenmez. Kırık bir alanda Cemil ile birlikte, yine saygı ifade eden «önce sen başla» ifadesi ile yenir. (32) Altıncı bölümde tekrar kasaba. (33) Bir manifaturacıdan basma alınır. (34-35) Başka bir

dükkandan iki tane defter alınır. (36-37) Satıcıların kıyafetleri köyden gelenlerinkinden farksızdır. Bir başka yerden şeker alınır. (38-39) Ve yedinci bölüm, dönüş yolu. (40-41-42-43-44) Yolda rastlayıp arabalarına aldıkları Nuri'ye pazara yağ, yumurta götürüp eve şeker, basma ve defterle döndükleri anlatılır. (45) Sekizinci bölüm eve dönüştür. (47) Defterler kardeşleri Zeki (44) ve Ayşe içindir. (49) Basma da «ana» için. (51-52) Eve gelen babaya rapor verilir. (53-54) Dokuzuncu bölümde yine bir duvar inşaatı vardır. «Bu duvarı çabuk yap»acaklardır. (55) Bu cami bahçesinin duvarıdır. Metinde cami lafı geçmez. Resimlerdeki minareden anlaşılır. Yardımlaşarak duvar yapılır. (55-56-57-58-59-60) Onuncu bölüm düğündür. Herkes gider. (61-62-63) Halay çekilir. (61-62-63-64). Meydanda halay çekilirken yaşlı birinin yanına bir çocuk gelir. «Ne oldu Zeki?» «Bir jandarma geldi.» «Onu çağır, Haydi Zeki onu çağır.» (65) Düğünde güreş tutulur (66), bağlama çalınır (67), türkü söylenir. (68) Son sayfada düğün bitmiştir : «Düğün çok güzel oldu.» (69)

Kitap teknik açıdan zenginlik göstermekte, her sahifede renkli resimlere yer verilmektedir. Köy yaşamı ele alınmaktadır. Ancak bu dışı (kasabaya açık) bir köydür. Dikkati çeken toprağın işlenmesinden çok ticaretin ve kasabayla bu yolda kurulan ilişkinin önplana çıkartılmasıdır. Kitapta tarım, resimlerde görülen pulluk vs. araçların dışında göze çarpmamaktadır. Zaten dışarıya satılan da toprağa bağlı ürünler değildir. Buna karşılık pazar ve kasabayla ilişki fazlasıyla işlenir. Fakat bu ilişki bir açıdan sınırlıdır. Yol ve ulaşım aracı çok elverişli değildir. Bir başka husus köydeki çocuğun eğitiminde okul ve öğretmenin olmamasıdır. Defter alınır ve evde aile ortamında çocuklar ders çalışırlar. (51). Köy içi dayanışma öne çıkartılmıştır. Resimlerdeki erkeklerde bıyıksızlık göze çarpmaktadır. Genç erkeklerin tamamı bıyıksızdır, yaşlılar ise sakallı. Tek tük bıyıklılar ise orta yaşlılardır.

Er dikkate değer yön ise Alev Sınar'ın çalışmasında yaptığı tesbit ile ilgilidir. Atatürk yoktur. Bu kitap orduda okutulmasına rağmen, sadece Atatürk değil, devletle ilgili, rejimle ilgili hiçbir sembolün kullanılmamış olması ilginçtir. Kitapta devlete ve rejime dair bir bilgi verilmediği gibi, bayrak, asker, bayram vs. gibi en temel semboller bile kullanılmamıştır. Sadece bir sahifede «jandar-

ma»dan bahsedilmekte, sistemle ilişki kasabanın yanında bu kavramda ortaya çıkmaktadır.

Yetişkinler Alfabetesi'ne gelince, Hamdi Olcay, A. Hilmi Güçlü ve Murat Özgün tarafından yazılan kitap Halk Eğitimi Yayınları'ndan olup İstanbul 1971 tarihli. 56 sahife olan kitap başlangıçta ilkiyle hemen hemen aynı özellikleri gösterir. Köyde geçer. İlk sahifede kahramanların portresi vardır. Bıyiksız bir genç, annesi ve bıyıklı babası. Fakat temalar oldukça karışıktır. Belli bir senaryo yoktur. Bu açıdan kitabın bütünlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Kitap pazar yeri ile başlar : «Ali al,» (4) Elma, bal ve at alınacaktır. Tarladan kabaklar toplanıp yine at arabasına yüklenir. (12) Kabak satılıp at alınacaktır. Kasabaya gidilip at alınır. (14) Olaylar kopuktur. Bazan bir düğün resmi girer (16), bazan tarlaya gidilir. (18) Ticaret sürekli vurgulanır. (19-20) «Bu tarla iyi tarladır, bu tarla iki bin lira»dır. «Bir tane at sat, on kilo bal sat, bin kilo elma sat, bunu al» denir. (23) Pazara gidip basma almak lazımdır ama para yoktur, fakat bal vardır, elma vardır, pazarda satılıp basma alınabilir. (35) Araba almak lazımdır. Ya para? Sorun değildir. «Para çok. Al sana iki tane at. Pazarda sat. İyi araba al.» (36) Pazarda yüz kilo elma satılıp ikiyüz lira alınmıştır, on kilo bal satılıp yüz lira alınmıştır, iki at satılıp iki bin lira alınmıştır. Çok para kazanılmıştır. On metre basma alınır, iki bin liraya çok güzel araba alınır. (37) Dağınık şekilde belli temalar tekrarlanır. Kadınlar ve çocuklar dahil herkesin çalışması ve dayanışma (32), elma hasadı, (28-29), tarlalara çalışılmaya gidilmesi (30), ekin biçimi (31). Aralarda aile içi ilişkiler, Suna sofrayı hazırlar, bütün aile üyeleri birlikte yemek yer. (22) Düğün ve türkü (39-40-41-42), mesafirperverlik (43) temaları karşımıza çıkar. Yine bir sofraya, şehirden olduğu anlaşılan gravatlı bir bey ve başı açık bir hanım misafir vardır. Bugün bayramdır. (38) Ama ne bayramı olduğu söylenmez. Nuri askere gider (45), köye mektup yazar (46) vs.

Bu kitabın metod olarak dağınıklığının dışında diğerinden en önemli farkı aralara serpiştirilen kimi sahifeler ve buralarda yukarıda değindiğimiz kitapta hiç yer almayan sembollerin kullanılmasıdır. Kitapla bağlantı kurulmadan birden karşımıza okul çıkar. Nuri iki ayda okumuştur. Kaya okula gidecek, okuyup adam olacak, iyi adam olacaktır. (13 ve 27) Bir sahifede alfabenin 29 harfi sıra-

lanır. Bir başka sahifede Atatürk, bayrak ve asker resmi biraradadır. «Atatürk, en büyük Türk ve eşsiz bir kahraman» (33) dır. Türk milleti için çalışmış, millet için yaşamış, bu millete can vermiştir. (52) Vatan kavramı kullanılmaz ama «Türkiye»den söz edilir. Ortasında bir meşale olan Türkiye haritası ve bir eşi daha olmayan «Güzel Türkiye.» (34) Başka semboller de kullanılır. Tanklar, uçaklar ve Cumhuriyet Bayramı. (44) Fakat bu bayramın ne ifade ettiği, niçin bayram yapıldığı söylenmez. Hava ne güzeldir, «Bu bayram en büyük bayram»dır. (44) Bir başka sembol askerdir. Yaşasın Türk askeri. (50) Türk askeri kahramandır. (44) Nuri köye izinli gelmiştir. Uğurlanırken, «Türk milleti için, bu ayyıldızlı bayrak için çalış. Her Türk bayrak için can verir. Kahraman erler, yaşasın Türk milleti, yaşasın Türk askeri» denir. (50) Bayrak hem kavram hem de resim olarak kullanılır. «Bu bayrak benim»dir. (51) «Bayrak, al bayrak, ay yıldızlı bayrak, canım bayrak.» (44) Uğruna her Türk'ün can vereceği bu bayrak (50) için atalar da can vermiştir. (51) Ayrıca sembol olarak Anıtkabir, bayrak ve Atatürk resmiyle birarada kullanılır. (52) Marşlardan da yararlanır : Şehir giyimli bir erkek ve kadın, geri planda köy, doğan güneş, öten horoz ve «Dağ başını duman almış.» (53)

Bu kitaptaki köy de son derece müreffettir. Her yönüyle mutlu insanların yaşadığı zengin, ideal bir köydür bu. Okulu vardır. Ticarete yatkınlık daha fazladır. Dışa açıktır. Ticaretin dışında askere gitmek de dışa açılmanın diğer yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Orduda, askerlere okutulan kitapta hiç yer almazken burada askerlik, bayrak, Anıtkabir, Atatürk, Cumhuriyet bayramı gibi sembol ve temaların kullanılması dikkat çekmektedir. Ayrıca her iki kitapta da ticaret temasının karşımıza çıkması, Nuri Doğan'ın çalışmasında vurgulanan memurluk dahil her türlü devlet işinin küçümsendiği kavramlarla örtüşmekte ve ekonomik hayat ile ilgili görüşlerin devamcılarının olduğunu göstermektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Yetişkinler Alfabetesi'nin son metni artık okuyup yazmanın öğrenilmişliğiyle ilgili olmasına rağmen gösterilen yeni hedefler değişmemiştir : «*Durma, boş durma. Bir iş bul çalış. Dükkanında çalış, tarlada çalış, oku yaz. Çalışan millet, büyük millet olur.*» (56)

Sonuç olarak, bu çalışmamızda ele aldığımız iki tezin değişik açılardan önemi bulunduğu görülmektedir. Her şeyden önce toplum tarihimizin çok önemli bir dönemine aittirler ve bu dönemlerin havasını yansıtmak açısından bir değere sahiptirler. İçerikleriyle dönemin özelliklerini yakalamak bakımından ders kitaplarının ne kadar önemli olduğunu bize kanıtlamışlardır. Ayrıca biz konuya iki değişik alfabeyle tanıtılarak katkıda bulunmak istedik. Aynı türden yetişkinler için hazırlanan başka alfabeler de bulunabilir. Bunların aynı dönemlerde okullarda okutulanlarla kıyaslanması da ilginç sonuçlar verebilir. Biz topyekün ders kitaplarının, sosyolojimiz için de önemli bir çalışma alanı olacağını düşünüyoruz. Belli bir problem etrafında incelendiği takdirde ders kitapları ciddi bir kaynak olarak önümüzde durmaktadır.

(Eylül-1995)